

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Analiza statystyczna/
Statistical analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie tekstu/
Manuscript preparation
F. Opracowanie
piśmiennictwa/
Literature search
G. Pozyskanie funduszy/
Funds collection

COMMUNE SELF-GOVERNMENT IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTALLY VALUABLE AREAS

SAMORZĄD GMINNY W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU OBSZARÓW PRZYRODNICZO CENNYCH

Danuta Guzal-Dec

Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Guzal-Dec D. (2016), *Commune self-government in sustainable development of environmentally valuable areas/ Samorząd gminny w zrównoważonym rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*. Economic and Regional Studies, Vol. 9, No. 3, pp. 77-93.

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: R11, Q01

Submitted:
February 2016
Accepted:
June 2016

Number of characters:
45827
Tables: 1
Figures: 0
References: 33

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: R11, Q01

Zgłoszony:
Luty 2016
Zaakceptowany:
Czerwiec 2016

Liczba znaków ze spacjami:
44262
Tabele: 1
Rysunki: 0
Literatura: 33

Summary

Subject and purpose of work: The purpose of the study was to identify the role of commune self-government in sustainable development of environmentally valuable areas in the Lublin Province.

Materials and methods: The study was based on the review of the literature in the area and the author's reflections based on her studies on the functioning of commune self-governments located in environmentally valuable areas which she carried out in 2013 in 30 communes.

Results: The realisation of sustainable commune development is possible due to the policy of sustainable development. One of the integral elements of this policy is environmental policy, apart from economic and social policies. Commune self-governments that have been examined in the Lublin Province with reference to their realisation of policy of sustainable development concentrated mainly on environmental policy. They did not support pro-ecological companies sufficiently enough, which was not conducive to the improvement of environmental competitiveness of the communes.

Conclusions: The main challenge for implementing the policy of sustainable development by particular commune self-governments which are environmentally valuable is the activation of cooperation mechanisms aimed at improving environmental competitiveness of the communes.

Keywords: sustainable development, commune self-government, local sustainable development policy, environmentally valuable area, environmental competitiveness

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Celem pracy było określenie roli samorządów gminnych w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego.

Materiały i metody: Pracę oparto na przeglądzie literatury przedmiotu oraz własnych refleksjach autorki, poczynionych na podstawie badań przeprowadzonych w 2013 r. w 30 gminach, dotyczących funkcjonowania samorządów gmin przyrodniczo cennych.

Wyniki: Realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju gminy umożliwia polityka zrównoważonego rozwoju. Jedną z integralnych jej składowych, obok polityki gospodarczej i społecznej, jest polityka ekologiczna. Badane w województwie lubelskim samorządy gminne w realizacji polityki zrównoważonego rozwoju koncentrowały się głównie na polityce ekologicznej. W niedostatecznym stopniu wspierały przedsiębiorstwa proekologiczne, co nie sprzyjało poprawie konkurencyjności przyrodniczej badanych gmin.

Wnioski: Wyzwaniem dla polityki zrównoważonego rozwoju władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych jest uruchomienie mechanizmu współpracy na rzecz wzrostu konkurencyjności przyrodniczej tych gmin.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, samorząd gminny, lokalna polityka zrównoważonego rozwoju, obszar przyrodniczo cenny, konkurencyjność przyrodnicza

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr Danuta Guzal-Dec, Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Siderska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Poland; phone: +48 83 344-99-05; e-mail: danuta.guzal-dec@wp.pl

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List, ICV 2015: 81.26; Polish Ministry of Science and Higher Education 2015: 9 points/ AGRO, BazEkon, Index Copernicus Journal Master List ICV 2015: 81,26; Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2015: 9 punktów. **Copyright:** © 2016 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Introduction

Nowadays, sustainable development became a conception that is referred to in many legislative acts, policy documents, and developmental strategies at all aggregation levels, from local to global. Up to now, clear theory of sustainable development has not been created (Dobrzański 2007, Muđecumura 2006). As T. Borys points out, the new sustainable development paradigm still does not have an established position in the economic sciences (Borys 2013). It can be presumed that economy of sustainable development left the pre-theoretical stage and that the elements of studies from this stage will be incorporated by the mainstream economists. A holistic approach to economic, environmental, and social processes may be an especially attractive alternative. It concerns noticing boundary conditions for the economic growth and abandoning the absolutisation of consumer sovereignty (Grzelak, Matuszczak 2011).

As a forming science, the economy of sustainable development demands research designed to identifying the conditions, opportunities, and restraints related to the implementation of the concept as well as at indicating the supportive tools. Hence it is important to specify the role of commune self-governments in order to ease the process of implementation of the concept at the local level. The purpose of the study was to evaluate the functioning of sustainable development implementation in commune self-governments located in environmentally valuable areas. The evaluation is based on the critical analysis of the respective literature devoted to the essence of sustainable development and opportunities of creating that concept in regard to environmentally valuable areas and state policy facilitating a practical realisation of that concept.

Materials and methods

Implementation of the adopted purpose was served by the analysis of the respective literature and results of the research conducted in the fourth quarter of 2013 in the 30 communes of the greatest ecological value in the Lublin Province according to the index developed within the study of the ecological value of rural and urban-rural communes of the Lublin Province (Guzal-Dec 2013). The study included the diagnostic survey with an interview questionnaire. Interviews were carried out with the commune administrators/mayors and the employees of the community offices for the environmental protection.

Opportunities for the creation of economic development in environmentally valuable areas

The definitions of environmentally valuable areas can be formulated on the basis of different branches of science, yet the definitions derived from natural science should be considered starting and basic (Zielińska 2013). Universally, this term refers to areas of special environmental value. The definition formulated by L. Ryszkowski is one of the first

Wstęp

Współcześnie zrównoważony rozwój stał się koncepcją, do której nawiązuje wiele aktów prawnych, dokumentów politycznych, strategii rozwoju na wszystkich szczeblach agregacji, od lokalnej po globalną. Do chwili obecnej nie stworzono jednak klarownej teorii zrównoważonego rozwoju (Dobrzański 2007, Muđecumura 2006). Jak zauważa T. Borys, zrównoważony rozwój jako nowy paradygmat rozwoju nie ma nadal ugruntowanej pozycji w naukach ekonomicznych (Borys 2013). Można przypuszczać, że ekonomia zrównoważonego rozwoju wyszła już poza fazę preteoretyczną, i elementy jej dorobku będą w przyszłości inkorporowane przez ekonomistów głównego nurtu. Atrakcyjną alternatywą może być zwłaszcza holistyczne podejmowanie procesów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych. Chodzi tu o dostrzeganie warunków brzegowych dla procesów wzrostu gospodarczego, jak i odrzucenie absolutyzacji suwerenności konsumenta (Grzelak, Matuszczak 2011).

Ekonomia zrównoważonego rozwoju jako nauka formująca się, wymaga badań ukierunkowanych na rozpoznanie uwarunkowań, możliwości i ograniczeń implementacji koncepcji oraz wskazywanie narzędzi wsparcia. Dlatego też istotne jest określenie roli samorządu gminnego w usprawnieniu procesu implementacji koncepcji na poziomie lokalnym. Celem pracy była ocena aktywności samorządów gmin przyrodniczo cennych w kreowaniu zrównoważonego rozwoju. U podstaw tej oceny leży krytyczna analiza literatury przedmiotu dotyczącej istoty zrównoważonego rozwoju i możliwości kreowania takiej koncepcji w odniesieniu do obszarów przyrodniczo cennych i polityki państwa umożliwiającej praktyczną realizację takiej koncepcji.

Materiał i metody

Realizacji celu służyła analiza literatury przedmiotu oraz wyników badań przeprowadzonych w IV kwartale 2013 r. w 30 gminach z grupy o najwyższej cenności ekologicznej w województwie lubelskim według wskaźnika opracowanego w ramach badania cenności ekologicznej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa lubelskiego (Guzal-Dec 2013). Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Wywiady przeprowadzono wśród wójtów/burmistrzów oraz pracowników urzędów gmin ds. ochrony środowiska.

Możliwości kreowania rozwoju gospodarczego obszarów przyrodniczo cennych

Definicje obszarów przyrodniczo cennych mogą być formułowane na gruncie różnych nauk, ale za wyjściowe, podstawowe należy uznać definicje formułowane w naukach przyrodniczych (Zielińska 2013). Powszechnie oznacza on teren o szczególnej wartości przyrodniczej. Jedną z pierwszych obowiązujących w polskiej literaturze przedmiotu jest

definitions ruling in the Polish literature devoted to this issue, according to it, an environmentally valuable area is: 'an area where there is an organism, a species or group of organisms or an inanimate creature, a whole habitat, an ecosystem, and landscape, distinguished because of their rarity, typicality, usefulness, symbolism, aesthetic value, etc.' (Ryszkowski 1984). To maintain the concept of the link between environmentally valuable areas and biodiversity, economic values can be taken as a starting point in the further attempts to elaborate the definition. Adopting such criterion seems to be justified because on the one hand, the environmental threats are mainly related to economic activity, on the other, the chance for preservation of highly biodiverse areas in an unaltered state is currently seen not in the strict conservation protection, but in the proper use of these areas in economic processes (Dobrzańska 2007).

In the light of the economic criteria, B.M. Dobrzańska suggests the following definition of environmentally valuable areas, thus they are: 'Areas whose biodiversity is or can be (when selecting proper directions and methods) a dominant, key factor for economic activity or areas which significantly limit forms of management contradictory to the primary objective of environmentally valuable areas – sustaining biodiversity'. As the definition provided suggests, the value of valuable areas can be measured, due to their biodiversity, with the benefits lost in connection with the possible (for protection purposes) limitations on the freedom of management (Dobrzańska 2007, p. 56).

The economic criteria indicate that environmentally valuable areas should be the subject of management. It should be borne in mind that meeting social needs is the basic aim of the development of environmentally valuable areas. This means the necessity to look for the direction of development that would sustain the state of environment and provide society with a remuneration satisfying their livelihood needs. Therefore, the sub-sphere of socio-economic relations which would enable inclusion of areas protected in a broader economic context and thus compensate the benefits lost, should exist in environmentally valuable areas (Dobrzańska 2007).

As A. Zielińska emphasises, the effective management in environmentally valuable areas is possible by greening the economy (Zielińska 2013). Greening the economy means reorienting the way it operates so as to deliver more sustainable outcomes (...). A green economy is designed to decouple economic growth from negative environmental impact (Rio+ 20... 2011).

The pro-ecological activity in environmentally valuable areas includes such fields as (Zielińska 2013, p. 44):

- ecotourism and rural tourism,
- organic farming contributing to the production of safe food,
- sustainable forest management (harvesting of timber and forest undergrowth),

definicja L. Ryszkowskiego, według którego obszar przyrodniczo cenny to „teren, na którym występuje organizm, gatunek lub zespół organizmów czy też nieożywiony twór, całe siedlisko, ekosystem, jak i krajobraz, wyróżnione ze względu na ich rzadkość, typowość, użyteczność, symboliczność, walor estetyczny itd.” (Ryszkowski 1984). Utrzymując związek pojęcia obszarów przyrodniczo cennych z różnorodnością biologiczną, w próbie dalszego uszczegóławiania definicji można przyjąć za punkt wyjścia wartości ekonomiczne. Przyjęcie takiego kryterium wydaje się uzasadnione, ponieważ z jednej strony zagrożenie przyrody związane jest głównie z działalnością gospodarczą, z drugiej zaś szansy na zachowanie obszarów o wysokiej różnorodności w stanie niezmiennym upatruje się współcześnie nie w ścisłej ochronie konserwatorskiej, ale we właściwym wykorzystaniu tych obszarów w procesach gospodarczych (Dobrzańska 2007).

W świetle kryteriów ekonomicznych B.M. Dobrzańska proponuje następującą definicję obszarów przyrodniczo cennych – są to „obszary, których różnorodność biologiczna stanowi lub może stanowić (przy doborze właściwych kierunków i metod) dominujący, istotny czynnik działalności gospodarczej lub w istotny sposób ogranicza formy gospodarowania sprzeczne z podstawowym celem istnienia obszarów przyrodniczo cennych – zachowaniem różnorodności biologicznej”. Jak wynika z powyższej definicji, miernikiem wartości obszarów cennych, ze względu na ich różnorodność, mogą być utracone korzyści w związku z ewentualnym (w celu ochrony) ograniczeniem swobody gospodarowania (Dobrzańska 2007, s. 56).

Kryteria ekonomiczne wskazują, że obszar przyrodniczo cenny powinien być przedmiotem gospodarowania. W ramach rozwoju obszarów cennych przyrodniczo nie należy zapominać, że podstawowym celem rozwoju jest zaspokajanie potrzeb społecznych. Oznacza to konieczność poszukiwania kierunków rozwoju, które przy zachowaniu odpowiedniego stanu środowiska zapewniłyby społeczności dochody pozwalające zaspokoić ich potrzeby bytowe. W związku z tym na obszarach przyrodniczo cennych powinna występować podsfera powiązana społeczno-gospodarczych, umożliwiająca właściwe włączenie obszaru chronionego w szerszy kontekst gospodarczy, a przez to kompensowanie utraconych korzyści (Dobrzańska 2007).

Jak podkreśla A. Zielińska, efektywne gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych jest możliwe poprzez ekologizację gospodarki (Zielińska 2013). Ekologizacja gospodarki oznacza takie jej nowe ukierunkowanie, by przynosiła wyniki w większym stopniu zgodne ze zrównoważonym rozwojem (...). Celem gospodarki ekologicznej jest zniesienie powiązania między wzrostem gospodarczym a szkodliwym wpływem na środowisko (Rio+ 20...2011).

Do proekologicznej działalności gospodarczej na obszarach przyrodniczo cennych należy zaliczyć takie dziedziny, jak (Zielińska 2013, s. 44):

- ekoturystykę i agroturystykę,
- rolnictwo ekologiczne przyczyniające się do produkcji bezpiecznej żywności,

- physiotherapy and spa therapy (exploiting the natural conditions to develop spa therapy),
- souvenir industry, handicraft.

The recommendations regarding particular forms of economic activity on the protected areas are as follows (Prandecka 1994, pp. 124-125):

- in industry - avoidance of investment areas that would be in conflict with the functions of environment, preference of technologies safe for the environment, and installation of protective devices,
- in agriculture - popularisation of the model of pro-environmental farming that is less harmful to the environment,
- in forest management - preference of the development of semi-productive and non-productive functions, rationalisation of management, avoidance of intensive traffic in the valuable forest complexes,
- in municipal economy - preference of centralised sources of energy based on the so-called clean energy, proper wastewater and waste treatment, minimization of traffic-related air pollution.

The examination of the managing conditions in environmentally valuable areas demonstrates that different forms of environmental protection can be the stimulants and destimulants of socio-economic development simultaneously (Czaja, Becla 2007). If development is understood in the traditional way, then the limitations related to environmentally valuable areas will be a hindrance and if development is formed on the persistence principle, then those limitations become the stimulants. This approach does not mean the inhibition of socio-economic development but the different understanding of this issue. Environmentally valuable areas are becoming the significant element of the strategy of sustainable development of rural communes.

The essence of the concept of sustainable development

Most frequently, the starting point of the discourse about sustainable development is the statement of Brundtland Commission provided in the Report 'Our Common Future': 'Humanity has the ability to make development sustainable to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs'. In the Report, special attention was paid to a close link between environment and development. This development cannot take place without taking into consideration the environmental issues and cannot result in the depletion of natural resources or avoid the external costs of their degradation (Our Common... 1991).

Starting from the United Nations Conference on the Human Environment held in Stockholm, in 1972 to the conclusions of Rio+20 hosted in Rio de Janeiro, in 2012, there is seen a noticeable gradual broadening of the scope of problems covered by the conception of

- zrównoważoną gospodarkę leśną (pozyskiwanie drewna, runa leśnego),
- przyrodolecznictwo i lecznictwo uzdrowiskowe (wykorzystanie naturalnych warunków przyrodniczych do rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego),
- pamiątkarstwo, rękodzielnictwo.

Do poszczególnych form aktywności gospodarczej zlokalizowanej na obszarach chronionych odnoszą się następujące zalecenia (Prandecka 1994, s. 124-125):

- w przemyśle - unikanie lokalizacji inwestycji kolidujących z funkcjami środowiska, preferowanie technologii bezpiecznych dla środowiska oraz instalacji urządzeń ochronnych,
- w rolnictwie - upowszechnienie modelu rolnictwa proekologicznego, mniej uciążliwego dla środowiska,
- w gospodarce leśnej - preferowanie rozwoju funkcji półprodukcyjnych i pozaprodukcyjnych, racjonalizacja gospodarki, unikanie prowadzenia intensywnego ruchu komunikacyjnego przez wartościowe kompleksy leśne,
- w gospodarce komunalnej - preferowanie scentralizowanych źródeł zaopatrzenia w energię opartych na tzw. czystych nośnikach, właściwa utylizacja ścieków i odpadów, minimalizacja zanieczyszczeń powietrza pochodzących z transportu.

Analiza warunków gospodarowania na obszarach przyrodniczo cennych pozwala dostrzec, że różne formy ochrony przyrody mogą być zarówno stymulantami, jak i destymulantami rozwoju społeczno-ekonomicznego (Czaja, Becla 2007). Jeżeli rozwój rozumiany jest w sposób tradycyjny, to ograniczenia związane z obszarami przyrodniczo cennymi będą utrudnieniem, jeżeli rozwój będzie się opierał na zasadach trwałości, to ograniczenia te stają się jego stymulantami. Takie podejście nie oznacza zahamowania rozwoju społeczno-gospodarczego, lecz inne jego rozumienie. Obszary przyrodniczo cenne stają się istotnym elementem strategii zrównoważonego rozwoju gmin wiejskich.

Istota koncepcji zrównoważonego rozwoju

W dyskusji nad zrównoważonym rozwojem za punkt wyjścia najczęściej przyjmuje się stwierdzenie Komisji Brundtland ujęte w Raporcie „Nasza wspólna przyszłość”: „na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”. W Raporcie zwrócono szczególną uwagę na ścisły związek między środowiskiem a rozwojem. Rozwój ten nie może odbywać się bez uwzględnienia problemów środowiskowych i doprowadzić do wyeksploatowania zasobów naturalnych oraz nie może unikać kosztów zewnętrznych ich degradacji (Nasza wspólna... 1991).

Począwszy od konferencji ONZ „Środowisko człowieka” w 1972 r. w Sztokholmie, aż po ustalenia Szczytu Rio+20 w Rio de Janeiro w 2012 r., dostrzegalne jest stopniowe rozszerzanie zakresu problemów, które obejmuje koncepcja zrównoważonego rozwoju. Po-

sustainable development. Initially, in the 1970s, the contemplation about sustainable development was triggered almost exclusively by the issue of 'shrinking' of natural resources in the perspective of economic and demographic development (Stanny, Czarnecki 2011, p. 15). During Rio+20 the need for combating poverty, respecting the natural environment was reported and that was to be expressed with the development of bioeconomy and improvement of the institutional structure (<http://www.uncsd2012.org/isfd.html>).

Sustainable development has been for a long time one of the main objectives of the European Union's policy. The currently binding document 'Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth' is an expression of the practical and operational approach to the conception of sustainable development. After the accession of Poland to the European Union, the promotion and implementation of the idea of sustainable development were granted solid legal frames enabling the institutional and financial support (Stanny, Czarnecki 2011).

However there is a debate about defining and interpretation of sustainable development. At the end of the 80s environmental economist J. Pezzey identified over 60 definitions of sustainable development; in the next decade M. Jacobs established 386, and after 2000 B. Carroll found even over 500. R. Ciegis in 2009 indicated that only in the economics literature about 100 definitions exist (Stanny, Czarnecki 2011). Most definitions, particularly formulated in the Polish scientific literature regard only a motif of integration of development processes practically social-economic with environmental issues. In these definitions the sustainable development means transition from poor and peripheral treating the environmental protection to including environmental issues into the social-economic planning. It focuses only on the compromise between potentialities of social-economic development and environment condition. One should show that a novelty in the sustainable development is not only an integration of ecological issues but also the approach - switching from curing symptoms into focusing one's attention on socio-political sources of environmental problems (Dobrzańska 2007).

One of universally recognized in the Polish literature definitions of the sustainable development is one made by B. Piontek which according to which the most important is "guaranteeing the long-lasting improvement of modern life's quality and of future generations through forming of the right proportions between economic, human and natural capital" (Piontek 2002, p. 27).

The main aim of the conception is to achieve the sustainable development, understood as the quality of the social life and individuals which is made conditional not only on the consumption of goods and services but also on the ecological living conditions. Providing permanent conditions in a long stretch for the balanced quality of the life depends on (Burzyńska 2012, p. 92):

czątkowo, w latach 70. ubiegłego wieku, zasadniczym kontekstem do rozważań o zrównoważonym rozwoju był niemal wyłącznie problem „kurczących” się zasobów naturalnych w perspektywie postępującego wzrostu ekonomicznego i demograficznego (Stanny, Czarnecki 2011, s. 15). Podczas szczytu Rio+20 zgłoszono potrzeby walki z ubóstwem w warunkach poszanowania środowiska przyrodniczego, czego wyrazem ma być rozwój biogospodarki i wzmocnienie instytucjonalne (<http://www.uncsd2012.org/isfd.html>).

Zrównoważony rozwój od dawna jest jednym z głównych celów polityki Unii Europejskiej. Obecnie obowiązujący dokument: „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu” jest wyrazem praktycznego operacjonalizacyjnego podejścia do koncepcji zrównoważonego rozwoju. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej upowszechnienie idei, jak też samo wdrażanie zrównoważonego rozwoju do praktyki, otrzymało solidne ramy prawne umożliwiające uzyskanie wsparcia instytucjonalnego i finansowego (Stanny, Czarnecki 2011).

Wiele dyskusji rodzi jednak samo zdefiniowanie i interpretacja zrównoważonego rozwoju. Już pod koniec lat 80. ubiegłego wieku ekonomista środowiskowy J. Pezzey zidentyfikował ponad 60 definicji zrównoważonego rozwoju, w kolejnej dekadzie M. Jacobs ustalił aż 386, a po 2000 r. B. Carroll nawet ponad 500. R. Ciegis w 2009 r. tylko w literaturze ekonomicznej wskazał na funkcjonowanie około 100 definicji (Stanny, Czarnecki 2011). Większość definicji, formułowanych szczególnie w polskiej literaturze naukowej, dotyczy praktycznie tylko wątku integracji procesów rozwoju społeczno-gospodarczego z zagadnieniami środowiskowymi. W ujęciu tych definicji zrównoważony rozwój oznacza przejście ze słabego i peryferyjnego traktowania ochrony środowiska do włączenia kwestii środowiskowych w planowanie społeczno-gospodarcze. Skupia się wyłącznie na kompromisie pomiędzy możliwościami rozwoju społeczno-gospodarczego a stanem środowiska. Należy wskazać, że w rzeczywistości novum w zrównoważonym rozwoju nie jest jedynie sam fakt integracji zagadnień ekologicznych, ale także sposobu podejścia – przestawienia się z leczenia objawów i skupienie uwagi na społeczno-politycznych źródłach problemów środowiskowych (Dobrzańska 2007).

Jedną z powszechnie uznanych w polskiej literaturze przedmiotu definicji zrównoważonego rozwoju jest definicja B. Piontek, która wskazuje, że jego istotą jest „zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między kapitałem ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym” (Piontek 2002, s. 27).

Celem podstawowym koncepcji jest zatem osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, rozumianego jako jakość życia społecznego i jednostki, które uzależnione jest nie tylko od konsumpcji dóbr i usług, ale i ekologicznych warunków życia. Zapewnienie w długim okresie trwałych warunków zrównoważonej jakości życia zależy od (Burzyńska 2012, s. 92):

- keeping biodiversity and integrity of ecosystems (eco-friendly goals),
- satisfying needs, supporting equality and increase the availability of goods and services (economical goals),
- keeping cultural diversity, institutional permanence, justice and the public cooperation (social goals).

M. Adamowicz shows the particularly difficult conditions of practical accomplishment of the concept of sustainable development in rural areas in Poland. The underdevelopment of non-agricultural managing forms on rural areas and limitation of the rural infrastructure in Poland cause that from among three aspects of the sustainable development: environmental, social and economic, especially the last one remains in disproportion in reference to the conception of the sustainable development on account of disproportions in the farming between abundant resources of the work and lands which are manifesting themselves in the fragmented structure of farms, the underemployment of the work resources and the hidden unemployment (Adamowicz 2000, pp. 77-78).

The agriculture plays a key role in relation to the economy, the environment and the society. Integrating the agriculture into the system of the sustainable development of the countryside can take place by taking its multifunctional character into account. Policy of the village development is based on two conceptions – the multifunctional and the sustainable development, in addition, the first one is a condition of the second one (Adamowicz, Zwolińska-Ligaj 2009, p. 34)

As J. Zegar underlines, implementing of the sustainable development in rural areas requires changes of worldview, changes of attitudes into more environment-friendly amongst all entities managing these areas, especially farmers. The main idea of the sustainable development is to keep the environment and natural resources for future generations but not through the environmental protection but rather through transition of the civilization development model. Changes should consist in: modification of pattern of consumption (with the smaller pressure on the environment) and of value system as well as accepting such a way of managing the environment pressure of which doesn't exceed its ability to self-regulation (Zegar 2003). One must agree with A. Matuszczak's statements in line with which for sustainable development state intervention becomes necessary which is targeted at directing decision-making preferences of individual subjects to maintain social and environmental optimum during their economic pursuits (Matuszczak 2009, p. 139). Simultaneously effectiveness of this intervention should be strengthened by local government. They should especially influence on the forming of ecological conducts amongst local entities, especially farmers and entrepreneurs.

The quality of residents' lives depends not only on the size of resources in a given area but also on the way of using them. The fact that natural and cultural

- zachowania różnorodności biologicznej, integralności systemów ekologicznych (cele ekologiczne),
- zaspokajania potrzeb, wspierania równości i wzrostu dostępności dóbr i usług (cele ekonomiczne),
- zachowania różnorodności kulturowej, trwałości instytucjonalnej, sprawiedliwości i współdziałania społecznego (cele społeczne).

M. Adamowicz wskazuje na szczególnie trudne warunki praktycznej realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich w Polsce. Niedorozwój pozarolniczych form gospodarowania na obszarach wiejskich oraz słabości infrastruktury wiejskiej w Polsce sprawiają, że spośród trzech aspektów zrównoważonego rozwoju: środowiskowego, społecznego i gospodarczego, zwłaszcza ten ostatni pozostaje w dysproporcji w odniesieniu do koncepcji zrównoważonego rozwoju ze względu na występujące w rolnictwie dysproporcje między obfitymi zasobami pracy a zasobami ziemi, które wyrażają się w rozdrobnionej strukturze gospodarstw, niepełnym wykorzystaniu zasobów pracy i ukrytym bezrobociu (Adamowicz 2000, s. 77-78).

Rolnictwo odgrywa istotną rolę wobec gospodarki, środowiska i społeczeństwa a wkomponowanie rolnictwa w system zrównoważonego rozwoju wsi może nastąpić poprzez uwzględnienie jego wielofunkcyjnego charakteru. Polityka rozwoju wsi opiera się zatem na dwóch koncepcjach – wielofunkcyjności i zrównoważonego rozwoju, przy czym ta pierwsza jest warunkiem drugiej (Adamowicz, Zwolińska-Ligaj 2009, s. 34).

Jak podkreśla J. Zegar wdrażanie zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich wymaga zmian o charakterze światopoglądowych, zmiany postaw na proekologiczne wśród wszystkich podmiotów gospodarujących na tych obszarach, a w tym zwłaszcza rolników. Ideą przewodnią zrównoważonego rozwoju jest zachowanie środowiska i zasobów przyrodniczych dla przyszłych pokoleń, ale nie tyle przez pojmowaną tradycyjnie bezpośrednio ochronę środowiska, ile głównie przez zmianę modelu rozwoju cywilizacyjnego. Zmiany powinny polegać na: modyfikacji modelu konsumpcji (z mniejszą presją na środowisko) i systemu wartości oraz przyjęciu takiego sposobu gospodarowania, przy którym presja na środowisko nie przekracza jego zdolności do samoregulacji (Zegar 2003). Należy zgodzić się ze stwierdzeniem A. Matuszczak, że dla rozwoju zrównoważonego konieczna staje się interwencja państwa mająca na celu ukierunkowanie preferencji decyzyjnych podmiotów indywidualnych, by przy dążeniach ekonomicznych zachować optimum społeczne i środowiskowe (Matuszczak 2009, s.139). Jednocześnie skuteczność tej interwencji wzmocniona powinna zostać poprzez interwencję władz samorządowych. Powinny one, zwłaszcza wobec faktu pełnienia funkcji liderów w środowiskach lokalnych, wpływać na kształtowanie proekologicznych postaw wśród lokalnych podmiotów, w tym zwłaszcza rolników i przedsiębiorców.

Jakość życia mieszkańców danej społeczności zależy nie tylko od wielkości zasobów na danym obsza-

values have an increasingly great significance for the development of rural areas, on account of the growing public demands and widening the current gamut of their function, leads to the statement that it is essential for creating the social-economic development in rural areas with using all possible resources which are at their disposal – because of the functions and products of both market and nonmarket character (Adamowicz, Zwolińska-Ligaj 2009, p. 34).

Policy of the sustainable development

In theory of the public policy it is underlined that it is a sign of the ability and activities of public power manifesting itself in aims and instruments of the functioning of these authorities for the development (Muller 2010). The public policy is an attribute of public power. The public power has a right and duty to lead authority and at the same time it can involve all sorts of public and private entities in realization of this authority. The public power demonstrates tendencies for generating different policies and, in fact, it always pursues a lot of policies. Therefore a matter of their internal cohesion appears. It is possible to justify arguments of pursuing the given policy with many criteria. P. Muller sees basic grounds in changing posts and changing expectations of modern societies towards state (Muller 2010).

Because of the fact that conception of sustainable development in Poland, gained the constitutional and statutory rank already in the 90s, in all legal documents and acts related to the development policy, it is indicated that it should be the policy of sustainable development. Conception is also defined in the Act on principles of the development policy. One should draw attention to the adaptation (towards evolving conditioning of the development-intensifying globalization processes and the growing competitive pressure) of the policy of local development notion in the recalled act.

According to the original version of the Act on principles of the development policy local governments are subjects in power to carry out the development policy, that is 'policy understood as the group of mutually related activities taken and carried out in order to guarantee the sustainable development, social-economic and spatial cohesion'. In the amended act this purpose was broadened by adding 'guaranteeing the sustainable development, the social-economic and spatial cohesion'; 'raising the competitiveness of the economy and creating new workplaces' (Act of 6 December 2006 on the principles of development policy).

In definitions of policies of the local development the subjectivity of local government is always indicated (sometimes it is necessary to identify features which make this policy more effective, such as entrepreneurship and the tendency to innovation). Also an object of the local government influence in the local development policy can be distinguished – the

rze, ale także od sposobu ich wykorzystania. Fakt, iż wartości przyrodnicze i kulturowe mają coraz większe znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich, ze względu na rosnące zapotrzebowanie społeczne i rozszerzanie dotychczasowego wachlarza ich funkcji, prowadzi do stwierdzenia, że dla kreowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich istotne jest wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów i walorów jakimi one dysponują – funkcji jakie spełniają i produktów, które oferują – zarówno tych o charakterze rynkowym i nierynkowym (Adamowicz, Zwolińska-Ligaj 2009, s. 34).

Polityka zrównoważonego rozwoju

W teorii polityki publicznej podkreśla się, że jest ona przejawem umiejętności i aktywności władz publicznych wyrażających się w celach i instrumentach działania tych władz na rzecz rozwoju (Muller 2010). Polityka publiczna jest atrybutem władzy publicznej. Władza publiczna ma prawo i obowiązek ją prowadzić, a tym samym angażować w jej realizację różne podmioty publiczne i prywatne. Władza publiczna wykazuje skłonności do generowania różnych polityk i w rzeczywistości zawsze prowadzi wiele polityk. Pojawia się zatem nieuchronnie kwestia ich wewnętrznej spójności. Racje prowadzenia danej polityki można uzasadnić wieloma kryteriami. P. Muller podstawowe uzasadnienie widzi w zmieniających się funkcjach państwa i zmieniających się oczekiwaniach współczesnych społeczeństw względem państwa (Muller 2010).

W związku z faktem, że koncepcja zrównoważonego rozwoju w Polsce już w latach 90. zyskała właściwą rangę konstytucyjną i ustawową, we wszystkich obowiązujących aktach prawnych, w których następuje odniesienie do polityki rozwoju, wskazuje się, iż winna to być polityka zrównoważonego rozwoju. Tak też definiowana jest ona w *Ustawie o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*. Należy jednocześnie zwrócić uwagę na adaptację (w stosunku do ewoluujących uwarunkowań rozwoju – nasilających się procesów globalizacyjnych i rosnącej presji konkurencyjnej) pojęcia polityki rozwoju lokalnego we wspomnianej ustawie.

Zgodnie z pierwotną wersją ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju samorządy lokalne są podmiotami prowadzącymi politykę rozwoju, a więc „politykę rozumianą jako zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju, spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej”. W znowelizowanej ustawie rozszerzono cel tej polityki dodając obok „zapewnienia zrównoważonego rozwoju, spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej” „podnoszenie konkurencyjności gospodarki oraz tworzenie nowych miejsc pracy” (Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju).

W definicjach polityki rozwoju lokalnego zawsze wskazuje się na podmiotowość władz samorządowych (niekiedy dokonuje się także identyfikacji cech, które czynią tę politykę bardziej skuteczną, takich jak przedsiębiorczość i skłonność do innowacyjno-

local economy and the purpose – local development, increase of the competitiveness (one should emphasize that a development is always a final purpose, the support of competitiveness facilitates staying on the long-term path of development) (Markowski, Stawasz 2001).

J. Hausner emphasizes that the politics of the local development pursued by local governments should serve activation of mechanism of the development by stimulating the competitive ability. He points out that territorial development policy in the first instance mobilizes and uses long-term resources and development factors: the human capital, the social capital and the long-term financial capital. 'The aim of the territorial development is stimulating the competitive ability of a given territory, whilst competitiveness is understood as the ability of given territory for the mutually advantageous exchange of goods with other territories. Such an ability is a consequence of the ability to recognize, indexing and accumulating own (endogenous) resources, in a way which makes it possible to attract and to acquire foreign resources (exogenous)' (Hausner et al. 2013, p. 14).

Natural (environmental) competitiveness of territory is a property connected with extraction and (or) processing resources of the natural environment by functional entities on a given territory in order to achieve the improvement of quality of life. One has to bear in mind that not only existence of natural sources has influence on competitiveness but the ability to exploit them in processes of their management (Kruk 2010, pp. 199-200). The policy of competition of local governments in environmental area manifests itself in:

- sustainable use of resources and of natural values as a part of local government structures,
- stimulating other entities and taking direct actions by the office for the sustainable use of resources and natural values in processes of managing,
- supporting ecological enterprises.

The policy of competition of local government in environmental areas defined in such a way contributes to the increase in the natural competitiveness of the commune (Guzal-Dec 2015, p. 133). Commune's natural competitiveness shaped through the policy of local governments serves for the sustainable use of resources and of natural values in every safe ecologically (balanced) form of managing – thus serving the creation of the sustainable development (Guzal-Dec 2015, p. 136). J. Hausner emphasizes that the foundation of thinking about the local government in the context of noticing that it is necessary to create durable mechanisms of the partnership, existence of the co-management (governance in which all sorts of entities participate, but especially entities of the public authority) (Hausner 2013). H. Pondel underlines that, 'if the participation of all sorts of social partners in the system of exercising authority is greater, the sustainable development is more successful – the idea of co-governing allows for better identification of problems which appear on the given area and enable faster resolving them' (Pondel 2013, p. 204).

ści). Rozróżnia się także przedmiot oddziaływania władz samorządowych w polityce rozwoju lokalnego – gospodarkę lokalną i cel – rozwój lokalny, wzrost konkurencyjności (z tym, że należy podkreślić, iż celem finalnym jest zawsze rozwój, wspieranie konkurencyjności ułatwia pozostawanie na długookresowej ścieżce rozwoju) (Markowski, Stawasz 2001).

J. Hausner podkreśla, że polityka rozwoju lokalnego prowadzona przez władze gminne powinna poprzez pobudzanie zdolności konkurencyjnej służyć uruchamianiu neoendogenicznego mechanizmu rozwoju. Wskazuje on, że polityka rozwoju terytorialnego w pierwszej kolejności polega na mobilizowaniu i wykorzystaniu długofalowych zasobów i czynników rozwoju: kapitału ludzkiego, kapitału społecznego oraz długoterminowego kapitału finansowego. „Celem polityki rozwoju terytorialnego jest pobudzanie zdolności konkurencyjnej danego terytorium, przy czym konkurencyjność rozumiana jest tu jako zdolność danego terytorium do wzajemnie korzystnej wymiany dóbr z innymi terytoriami. Zdolność taka jest zasadniczo pochodną zdolności do rozpoznania, waloryzowania i pomnażania własnych (endogenicznych) zasobów, w taki sposób, aby można było przyciągać i pozyskiwać zasoby obce (egzogeniczne)” (Hausner i in., 2013, s. 14).

Przyrodnicza (środowiskowa) konkurencyjność terytorium to właściwość związana z pozyskiwaniem i (lub) przetwarzaniem zasobów środowiska przyrodniczego przez podmioty funkcjonujące na danym terytorium w celu osiągnięcia poprawy jakości życia. Należy zwrócić uwagę, że z ekonomicznego punktu widzenia na konkurencyjność wpływa nie tyle samo istnienie zasobów środowiska przyrodniczego, co zdolność ich wykorzystywania w procesach gospodarowania. (Kruk 2010, s. 199-200). Polityka konkurencyjności władz samorządowych w obszarze środowiskowym przejawia się w:

- zrównoważonym wykorzystaniu zasobów i walorów przyrodniczych w ramach struktur samorządowych,
- stymulowaniu innych podmiotów oraz podejmowaniu bezpośrednich działań urzędu w celu zrównoważonego wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych w procesach gospodarowania,
- wspieraniu przedsiębiorstw proekologicznych.

Tak zdefiniowana polityka konkurencyjności władz gminnych w obszarze środowiskowym przyczynia się do wzrostu konkurencyjności przyrodniczej gminy (Guzal-Dec 2015, s. 133). Konkurencyjność przyrodnicza gminy kształtowana przez politykę konkurencyjności władz samorządowych, służy zatem zrównoważonemu wykorzystaniu zasobów i walorów przyrodniczych we wszystkich bezpiecznych ekologicznie (zrównoważonych) formach gospodarowania – służy zatem kreowaniu zrównoważonego rozwoju (Guzal-Dec 2015, s. 136).

Jak podkreśla J. Hausner fundamentem myślenia o samorządzie terytorialnym w kontekście rozwoju jest dostrzeżenie konieczności wykształcenia przy jego współdziałaniu trwałego mechanizmu partnerstwa, pojawienia się współzarządzania (governance, w którym

The significant areas of local governments' activity of creating the sustainable development processes is environmental policy. With reference to the local ecological policies the definition suggested by B. Poskrobko according to whom 'the deliberate and intentional action of the local government body in managing the environment, which means the use of its resources and values, the protection and the forming of ecosystems or chosen elements of the biosphere' seems most appropriate. The environmental policy particularly includes the following policies: nature conservancy, the water economy, the climate and the atmosphere protection, the land and spatial protection (Poskrobko B., Poskrobko T. 2012, pp. 91-93).

However the environmental policy is only one of many components of the sustainable development policy. It is connected with the economic policy and the social policy, and harmonizing these policies shapes the policy of the sustainable development. 'The task of the policy of the sustainable development is to implement changes in the following spheres: economic, social and ecological in accordance with the conception of sustainable development' (Ziółkowski, Goleń 2003, pp. 48-49).

The environmental policy in general is perceived through the prism of the preservation of environment policy. It should be remembered though that there is a wide range of the potential influence of the local government on managing the environment processes – taking into account the area of forming and using the environment (Guzal-Dec 2015). M. Burchard-Dziubińska notices that the local government is not only an entity which carries out the environmental protection duties, but also an initiator and a coordinator of environmentally friendly solutions of the business activity. The idea behind the autonomy of local authority supports the creation of environmental potential of regional units and ensuring the biosecurity of the ecological safety of people by (Burchard-Dziubińska, Rzeńca, Drzazga 2014, pp. 189-190):

- using endogenic financial and immaterial resources within the boundaries of the environment endurance,
- searching and exploiting values of the natural environment in order to not only revive and strengthen the development, but also to eliminate, minimize or counteract the barriers and both internal and outside problems,
- the restriction and the neutralization of negative effects of the community activity.

M. Ziółkowski and M. Goleń among the actions directed at creating conditions for the sustainable development notice above all (Ziółkowski, Goleń 2003, pp. 48-49):

- improvement of the natural environment state;
- establishing systems of protected areas;
- changing the production processes (modern, ecologically safe technologies);
- minimization of consuming raw materials and the release of pollutants and recycling;
- environmental education for people, especially

uczestniczą różne podmioty, ale koniecznie podmioty władzy publicznej) (Hausner 2013). Jak podkreśla H. Pondel, „im większy jest udział różnych partnerów społecznych w systemie sprawowania władzy lokalnej, tym większe szanse na zrównoważony rozwój – idea współzrządzenia pozwala na lepszą identyfikację problemów występujących na danym obszarze i umożliwia szybsze ich przewyżczenie” (Pondel 2013, s. 204).

Znaczącym obszarem aktywności władz samorządowych w kreowaniu procesów zrównoważonego rozwoju jest polityka ekologiczna. Najbardziej właściwa w odniesieniu do lokalnej polityki ekologicznej wydaje się definicja zaproponowana przez B. Poskrobko, który wskazuje, że jest to „świadoma i celowa działalność samorządu w zakresie gospodarowania środowiskiem, czyli użytkowania jego zasobów i walorów, ochrony i kształtowania ekosystemów lub wybranych elementów biosfery”. Polityka ekologiczna obejmuje w szczególności polityki: ochrony przyrody, gospodarki wodnej, ochrony klimatu i atmosfery, ochrony powierzchni ziemi i gospodarki przestrzennej (Poskrobko B., Poskrobko T. 2012, s. 91-93).

Polityka ekologiczna jest jednak tylko jedną ze składowych polityki zrównoważonego rozwoju. Jest ona powiązana z polityką gospodarczą i polityką społeczną, a zharmonizowanie tych polityk kształtuje polityka zrównoważonego rozwoju. „Polityka zrównoważonego rozwoju obejmuje wdrażanie zmian o charakterze cywilizacyjnym w sferach: gospodarczej, społecznej i ekologicznej w kierunku zgodnym z koncepcją zrównoważonego rozwoju” (Ziółkowski, Goleń 2003, s. 48-49).

Polityka ekologiczna postrzegana jest na ogół przez pryzmat polityki ochrony środowiska. Należy jednak pamiętać o szerokim zakresie możliwości potencjalnego oddziaływania samorządu gminnego na procesy gospodarowania środowiskiem – uwzględniać obszar kształtowania i użytkowania środowiska (Guzal-Dec 2015). Jak zauważa M. Burchard-Dziubińska, samorząd jest nie tylko podmiotem realizującym zadania ochrony środowiska, ale również inicjatorem i koordynatorem prośrodowiskowych rozwiązań w zakresie funkcjonowania społeczności oraz prowadzonej działalności gospodarczej. Istota samorządności sprzyja budowaniu potencjału ekologicznego jednostek terytorialnych oraz zapewnieniu bezpieczeństwa ekologicznego człowieka poprzez (Burchard-Dziubińska, Rzeńca, Drzazga 2014, s. 189-190):

- wykorzystanie endogennych zasobów materialnych i niematerialnych terytoriów w granicach odporności środowiska,
- poszukiwanie i wykorzystanie atutów środowiska przyrodniczego w celu nie tylko ożywienia i wzmocnienia rozwoju, ale również eliminowania, minimalizowania czy przeciwdziałania pojawiającym się barierom i problemom zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym,
- ograniczenie i neutralizację negatywnych skutków działalności społeczności.

M. Ziółkowski i M. Goleń wśród działań ukierunkowanych na tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju dostrzegają przede wszystkim (Ziółkowski, Goleń 2003, s. 48-49):

- for children and teenagers;
- promoting ecological directions and forms of chosen spheres of the commune activity;
- close cooperation of local governments with citizens, non-governmental organizations and entrepreneurs at disseminating and practical implementing the principles of the sustainable development;
- raising financial means (domestic and foreign) for the realization of environment-friendly undertakings.

M. Kłodziński notices that in natural valuable areas the important instrument of implementing of the sustainable development conception is large involvement of local governments into initiatives directed at increasing the environmental awareness and the forming of the human and social capital as well as establishing and keeping relations of the cooperation with local business entities, particularly with those which in their activity use the raw material or deal with the water economy, tourism. Difficult but at the same possible task to do by local governments is to implement mechanisms which integrate the work of these enterprises with the environmental protection (Kłodziński 2011).

D. Guzal-Dec stresses the fact that supporting entrepreneurship should occupy the first place in a list of sustainable development of environmentally valuable areas policy as the economic sphere development is a driving force behind the development of other spheres. Local authorities should plan, monitor, and coordinate the process of entrepreneurs' development by being conducive to pro-environmental diversification of local industries. Supporting the companies that represent pro-ecological branches of industry¹ should serve an increase of the competitiveness of the communes. Such entities can be engaged in local co-operation networks that should be established by local self-government organs. By means of such networks it is easier for one to decide on identification of the most optimal "smart specialization"² (that allows for economic development which is ecologically safe and socially accepted) of the development.

It can be assumed that local development policy of local governments in environmentally valuable areas will be a policy of sustainable development, on condition that it will (Guzal-Dec 2015, p. 100):

- contribute to the integration of social, economic, and ecological development level,

- poprawę stanu środowiska przyrodniczego;
- ustanowienie systemów obszarów chronionych;
- zmiany procesów produkcyjnych (technologie nowoczesne, bezpieczne ekologicznie);
- minimalizację zużycia surowców naturalnych i emisji zanieczyszczeń oraz recykling;
- edukację ekologiczną ludności, w tym zwłaszcza dzieci i młodzieży;
- promowanie ekologicznych kierunków i form wybranych sfer aktywności mieszkańców gminy;
- ścisłą współpracę władz publicznych z obywatelami, organizacjami pozarządowymi i przedsiębiorcami w upowszechnianiu i praktycznym wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju;
- pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych (krajowych i zagranicznych) na realizację proekologicznych przedsięwzięć.

Jak zauważa M. Kłodziński na obszarach przyrodniczo cennych ważnym instrumentem wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju jest większe zaangażowanie się samorządów gminnych w inicjatywy ukierunkowane na zwiększenie świadomości ekologicznej i kształtowanie kapitału ludzkiego i społecznego oraz nawiązywanie i utrzymywanie relacji współpracy z lokalnymi podmiotami gospodarczymi, a szczególnie tymi, które w swej działalności wykorzystują surowce naturalne lub zajmują się gospodarką wodną, turystyką. Wdrażanie mechanizmów integrujących pracę tych przedsiębiorstw z ochroną środowiska jest trudnym, lecz realnym do wykonania zadaniem dla samorządu (Kłodziński 2011).

Jak podkreśla D. Guzal-Dec priorytetem polityki zrównoważonego rozwoju na obszarach przyrodniczo cennych powinno być wspieranie przedsiębiorczości, gdyż rozwój sfery gospodarczej jest siłą napędową rozwoju w pozostałych sferach. Władze lokalne powinny jednak planować, monitorować i koordynować proces rozwoju przedsiębiorczości sprzyjając właściwemu (prośrodowiskowemu) kierunkowi dywersyfikacji lokalnych gospodarek. Wspieranie przedsiębiorstw reprezentujących proekologiczne branże¹ powinno służyć poprawie ich konkurencyjności, a tym samym wzrostowi konkurencyjności gmin. Podmioty te mogą być włączone w lokalne sieci współpracy, których inicjatorem winien być samorząd gminny. W ramach struktur tak powstałych sieci łatwiej dokonać wyboru/identyfikacji optymalnej (umożliwiającej rozwój gospodarczy, ekologicznie bezpieczny i społecznie akceptowalny) „inteligentnej specjalizacji”² rozwoju.

¹ Types of potentially proenvironmental activities: wood raw materials processing, wood production, forest management and its service, hunting, collection of wild growing forest products, tourism and accommodation buildings, activity of areas and objects of wildlife preservation and nature protection, botanical and zoological gardens, management* of green areas, mining industry, production based on collected raw materials, processing of *agricultural resources, food production, waste management, other operations for the benefit of environment, animal (and fish) husbandry, education, scientific researches, energy acquisition, water transport, obtaining and processing of resources used in production of cosmetics, medicines, pharmaceutical products, organic chemicals, aromatic oils, dyes and pigments; Zwolińska-Ligaj M. (2014), *Przedsiębiorczość na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. Roczniki Naukowe SERiA, vol. XV, no. 4.

² In accordance with "smart specializations" established in Regional Innovation Strategies.

¹ Rodzaje działalności (potencjalnie) proprzyrodniczej: przetwórstwo surowca drzewnego, produkcja na jego bazie, gospodarka leśna i jej obsługa, łowiectwo, pozyskanie dziko rosnących produktów leśnych, turystyka i obiekty zakwaterowania, działalność obszarów i obiektów ochrony przyrody, ogrodów botanicznych i zoologicznych, zagospodarowanie terenów zieleni, górnictwo, produkcja na bazie pozyskanego surowca, przetwórstwo surowców rolnych, produkcja artykułów spożywczych, gospodarka odpadami, inne działania na rzecz środowiska, chów i hodowla zwierząt, ryb, edukacja, badania naukowe, pozyskanie energii, transport wodny, pozyskanie i przetwórstwo surowca do produkcji kosmetyków, leków, wyrobów farmaceutycznych, chemikaliów organicznych, olejków eterycznych, barwników i pigmentów; za: Zwolińska-Ligaj M. (2014), *Przedsiębiorczość na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. Roczniki Naukowe SERiA, Tom XV, z. 4.

² Zgodny z przyjętymi w Regionalnych Strategiach Innowacji – „inteligentnymi specjalizacjami”.

- take into consideration main assumptions and cater for the integrity with the local environmental policy,
- support the "smart development" of the local administration based on the knowledge and innovations including in particular pro-ecological innovations,
- create competitive economy that makes effective use of natural resources;
- support social inclusion by active support of entrepreneurs, especially pro-ecological ones,
- lead to the quantitative and qualitative development including environmental protection infrastructure.

While creating the design of the sustainable development of valuable rural areas that are characterized by their unique cultural and natural value, what seems to be necessary is the interaction with different types of communities, institutions and organizations. Being open to the surrounding related to exploitation of endo- and egzogenic factors of the local development is important especially on the protected areas where the possibility of conflicts between different environments which can stop the process of the development of these areas is a real threat. By adopting the strategy of cooperation, the development policy mentioned is able to utilize better financial and organizational factors, aspects as well as factors that are connected to access to information, knowledge, and experience of partners (Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj 2010).

The activity of self-government organs in environmentally valuable communes in creating sustainable development³

The main aim of empirical research was to define the communal self-government activity in the process of the construction of sustainable development over the environmentally valuable areas of the Lublin Province. The following hypothesis was put forward "the extent to which environmentally valuable communes' self-government authorities create conditions that would allow for implementation of sustainable development process is insufficient". Three aspects of communal self-government activity were analyzed:

The authorities of those communes in the Lublin Province which are regarded as environmentally valuable create conditions for the implementation of the process of balanced development in an insufficient way.

- the creation and stimulation of socio-economic development (preferences for sustainable forms of management),

³ Results were presented comprehensively in: Guzal-Dec D. (2015), *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.

Można przyjąć, że polityka rozwoju lokalnego gmin położonych na obszarach przyrodniczo cennych będzie polityką zrównoważonego rozwoju, pod warunkiem, że będzie ona (Guzal-Dec 2015, s. 100):

- służyć integrowaniu społecznej, ekonomicznej i ekologicznej płaszczyzny rozwoju,
- uwzględniać założenia i dbać o spójność z lokalną polityką ekologiczną,
- wspierać „inteligentny rozwój” lokalnych gospodarek oparte na wiedzy i innowacjach, w tym zwłaszcza innowacjach proekologicznych,
- służyć budowanie konkurencyjnej gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów naturalnych;
- sprzyjać włączeniu społecznemu – poprzez aktywne wsparcie przedsiębiorczości, w tym zwłaszcza proekologicznej,
- prowadzić do wzrostu ilościowego i jakościowego infrastruktury (a w tym infrastruktury ochrony środowiska).

W kreowaniu zrównoważonego rozwoju, szczególnie obszarów wiejskich o wyjątkowych walorach przyrodniczych i kulturowych, niezbędne wydaje się zastosowanie podejścia polegającego na współdziałaniu samorządów z różnego rodzaju środowiskami, instytucjami i organizacjami. Otwarcie na otoczenie związane z wykorzystywaniem zarówno czynników endo-, jak i egzogenicznych rozwoju lokalnego jest szczególnie istotne na obszarach chronionych, gdzie istnieją realne możliwości pojawiania się i zaostrzania konfliktów między różnymi środowiskami, które mogą skutecznie ograniczać możliwości rozwojowe tych terenów. Gminy przyjmując strategię współpracy w prowadzonej polityce rozwoju mogą lepiej wykorzystywać czynniki finansowe, organizacyjne, a także związane z dostępem do informacji, wiedzy i doświadczeń partnerów (Guzal-Dec, Zwolińska-Ligaj 2010).

Aktywność samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w kreowaniu zrównoważonego rozwoju³

Celem badań empirycznych było określenie aktywności samorządu gminnego w kreowaniu zrównoważonego rozwoju na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego. Postawiono hipotezę iż: „samorządy gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w niedostatecznym stopniu tworzą warunki do wdrażania procesu zrównoważonego rozwoju”. Aktywność samorządów analizowano w trzech obszarach:

- kreowania i stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego (preferencji dla zrównoważonych form gospodarowania),
- wspierania konkurencyjności przyrodniczej,
- realizacji polityki ekologicznej.

³ Wyniki zaprezentowano szeroko w: Guzal-Dec D. (2015), *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.

- supporting environmental competitiveness,
- implementation of environmental policy.

Table 1 summarizes the research findings in the field of the activity of self-government organs in environmentally valuable communes in terms of the implementation of sustainable development policy.

W tabeli 1 przedstawiono syntezę wyników badań na temat aktywności samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w realizowaniu polityki zrównoważonego rozwoju.

Table 1. The activity of self-government organs in environmentally valuable communes in terms of the implementation of sustainable development policy

Tabela 1. Aktywność samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w realizowaniu polityki zrównoważonego rozwoju

Preferences of the policy of local sustainable development/ Priorytety polityki zrównoważonego rozwoju lokalnego	Areas of activity undertaken as a part of the priorities/ Obszary działań podejmowane w ramach priorytetów	Actions/ Działania	The number of indications (max 30)/ Liczba wskazań (gdzie 30 =max)	
1	2	3	4	
Creation and stimulation of socio-economic development in line with the preferences for the balanced forms of management/ kreowanie i stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego (przy preferencji dla zrównoważonych form gospodarowania)	The support for the pro-ecological enterprises and enterprising attitudes/ wspieranie przedsiębiorstw proekologicznych i postaw przedsiębiorczych	Cooperation and maintaining relations with entrepreneurs/ współpraca i utrzymywanie kontaktów z przedsiębiorcami	12	
		Informing about the possibilities of EU funding for the development of the enterprises/ informowanie o możliwościach pozyskiwania funduszy UE na rozwój przedsiębiorstw	11	
		The promotion of economic development of communes/ promocja gospodarcza gminy	10	
		The development of technical infrastructure/ rozbudowa infrastruktury technicznej	9	
		Legal assistance/ pomoc prawna, informacyjna	9	
		Simplification of formal procedures connected to establishing a company and its management/ upraszczanie procedur formalnych przy zakładaniu i prowadzeniu firmy	7	
		Creation and implementation of program that supports enterprises in local self-governments/ tworzenie i realizacja programu wspierania przedsiębiorczości w gminie	6	
		Organization of training courses in the field of entrepreneurship/ organizacja szkoleń, kursów z dziedziny przedsiębiorczości	5	
		Application of tax preferences/ stosowanie preferencji podatkowych	4	
		Establishing institutions that support business/ tworzenie instytucji wsparcia biznesu	1	
		Creation of network-centric organizations, promotion of cooperation between different sectors of economy/ tworzenie struktur sieciowych, upowszechnianie kooperacji międzysektorowej	Being connected to Local Action Groups (LAG)/ przynależność do Lokalnych Grup Działania (LGD)	30
			Participation in business clusters/ uczestnictwo w klastrach	5
		Modulating the administrative structure of the office and the management of work in the commune's organs/ modelowanie struktury organizacyjnej urzędu oraz organizacji pracy organów gminy	Creating permanent communal council commissions on development/ tworzenie stałych komisji rady gminy ds. rozwoju	14
			Extracting within the organizational structure of the communal office the department on service for entrepreneurs/ wyodrębnienie w strukturze organizacyjnej urzędu gminy wydziału ds. obsługi przedsiębiorców	-

1	2	3	4
Supporting environmental competitiveness/ wspieranie konkurencyjności przyrodniczej	Sustainable use of natural resources and values by local self-government authorities/ zrównoważone wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych w ramach struktur samorządowych	Implementation of organizational or technological ecological innovations in local government/ wdrażanie organizacyjnych lub technologicznych innowacji ekologicznych w urzędzie gminy	13
		Promotion of so called 'green groceries'/ promowanie tzw. „zielonych zakupów”	8
		Creating the image of a pro-ecological commune by the promotion the unit in competitions as an organization with pro-ecological activity/ tworzenie wizerunku gminy proekologicznej poprzez promocję (uczestnictwo w konkursach) urzędu jako organizacji działającej proekologicznie	6
	Stimulation of other economical operators and undertaking the direct actions towards balanced use of resources and values/ stymulowanie innych podmiotów oraz podejmowanie bezpośrednich działań urzędu w celu zrównoważonego wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych	Promotion of local cultural heritage/ promocja lokalnego dziedzictwa kulturowego	27
		Promotion of local natural heritage/ promocja lokalnego dziedzictwa przyrodniczego	25
		Initiating local association groups that promote commune's (natural) resources and values/ inicjowanie powstawania lokalnych stowarzyszeń zajmujących się promocją zasobów i walorów gminy i ich wspieranie	21
		Supporting the development of products and services based on local resources, traditional sectors of economy or local heritage/ wspieranie rozwoju produktów i usług opartych na lokalnych zasobach, tradycyjnych sektorach gospodarki lub lokalnym dziedzictwie	21
		The support and promotion of the use of local renewable energy sources by residents or business entities that operate on the commune's premises/ wspieranie i promowanie wykorzystania przez mieszkańców lub podmioty działające na terenie gminy lokalnych źródeł energii odnawialnej	19
		Economic promotion of the commune on different events for e.g. connected to tourism/ promocja gospodarcza gminy na targach i imprezach, np. turystycznych	18
		Implementation of projects financed with foreign funding that promote commune's resources and values/ realizacja projektów promocji zasobów i walorów gminy finansowanych ze środków zagranicznych	16
		Cultivation of traditional professions and craftsmanship/ kultywowanie tradycyjnych zawodów i rzemiosła	15
		The promotion of ecological agriculture or other activities beneficial for the soil, air, and waters/ promocja rolnictwa ekologicznego lub innych działań poprawiających stan gleb, powietrza lub wód	12
		The promotion of other directions and forms of enterprises/ promocja innych ekologicznych kierunków i form działalności gospodarczej	5

1	2	3	4
implementation of environmental policy/ realizacja polityki ekologicznej	Planning and programming of sustainable development/ planowanie i programowanie zrównoważonego rozwoju	Preparation of local development strategy formulation draft/ opracowanie strategii rozwoju lokalnego	28*
		Designing of a environmental protection program/ oracowanie programu ochrony środowiska	26
		Carrying out eco-physiographic analysis./ przygotowanie opracowania ekofizjograficznego lub inwentaryzacji przyrodniczej	15
		Implementation of forms of environment(al) protection/ wprowadzanie form ochrony przyrody	14
		Adoption of local area management plan of the commune/ przyjęcie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego całej gminy	13
	Implementation of environmental management/ wdrażanie zarządzania środowiskowego	The choice of employees educated in the branches of ecology for the administrative workers in the environmental protection office/ dobór pracowników z wykształceniem przyrodniczym na stanowiska ds. ochrony środowiska w urzędzie	30
		Implementation of pro ecological municipal investments/ realizacja proekologicznych inwestycji komunalnych	30
		Staff training in the area/field of environmental protection/ szkolenia pracowników w zakresie tematyki ochrony środowiska	28
		Undertaking the initiatives in order to promote ecological education among residents, especially among children and the youth/ podejmowanie przez urząd inicjatyw w celu edukacji ekologicznej ludności, w tym zwłaszcza dzieci i młodzieży	24
		Authorities training in the field of environmental protection/ szkolenia władz w zakresie tematyki ochrony środowiska	21
		Creating the position of environmental protection inspector in (local) office/ utworzenie stanowiska inspektora ds. ochrony środowiska w urzędzie	8
		Implementation of sustainable environmental management system/ wdrażanie znormalizowanego systemu zarządzania środowiskowego	-

Source: own study based on the research* in three communes with sustainable development policy.
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań;* w 3 gminach strategii zrównoważonego rozwoju.

Taking into consideration research findings concerning the activity of local self-government authorities in prioritized areas of sustainable development what is worth noticing is the fact that the highest level of activity was achieved by means of implementation of local ecological policy, although it was revealed that:

- the insufficient number of completed inventories of local values and natural resources (half of the examined communes did not complete not only preliminary wildlife inventory but also eco-physiographic analysis (that partially perform informative function).
- not sufficient integral planning - the total planning of socio-economic and spatial development (while strategies of socio-economic development were commonly formulated, only a half of examined drawn up a plan for the whole commune's territory.

Syntetycznie ujmując wnioski z badań aktywności samorządów gminnych w priorytetowych obszarach polityki zrównoważonego rozwoju należy zauważyć, że najwyższy poziom aktywności wykazano w ramach realizacji lokalnej polityki ekologicznej, ale jednakże ujawniono:

- niedostatek inwentaryzacji lokalnych walorów i zasobów przyrodniczych (w połowie badanej zbiorowości gmin nie opracowano ani inwentaryzacji przyrodniczej, ani też (spełniającego po części jej funkcje informacyjne) opracowania ekofizjograficznego,
- niedostatki w zakresie planowania integralnego - łącznego planowania rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego (dostatecznie opracowywano strategię rozwoju społeczno-gospodarczego, a tylko dla połowy badanej zbiorowości opracowane były plany zagospoda-

- in the administrative structures of the communes the position of the inspector responsible for the environment protection was rarely included which is a factor that undoubtedly was not conducive to efficient implementation of environmental management,
- normalized systems of ecological management were not implemented (due to high costs and lack of trained workers).

The lowest level of activity was revealed in the sphere of creation and stimulation of economic development (preferences for sustainable forms of development). Actions undertaken in this sphere which aim to support pro-ecological businesses and attitudes were not common and those actions lacked curricular basis that would support these actions. Undoubtedly important, but not basic fundamental factor impeding cooperation was lack of Business Service in the local authorities management structure. The low level of cooperation between local pro ecological enterprises stems from the fact that local economies are poorly connected by system of the networks. Local governments cooperated to large extent only with units that belong to social sector and/while rarely with economical sector. The accession of all examined self-governance authorities to LAG should be considered as beneficial for the cooperation with social sector from the perspective of the role that LEADER initiative play in the process of creation of the social capital development including social innovations.

In order to support environmental competitiveness local self-government authorities undertook actions that aimed mainly at the development of tourism, while other pro-ecological directions and forms of economic activities were promoted inadequately. The extent to which actions that aimed to the creation of "Eco Office" were undertaken was insufficient.

Summary and conclusions

Although general assumptions are generally socially acceptable the issues connected with the implementation of sustainable development policy stem from the complexity of the notion: the multidimensionality and ambiguity of the concept idea, which impedes the formulation of specific assumptions of local developmental policies.

The implementation of the conception of communal development makes balanced policy of development impossible. Apart from the economy and social policies, ecological policy is one of its integral parts. Ecological policy pertains to the impact on environmental management processes. Among the competences of self-governance authorities in the area of environment management, the most important ones concern the protection of the environment. This is results from the fact that those competences stem directly from local tasks ascribed to commune's self-government.

- rowania przestrzennego dla terenu całej gminy),
- w strukturach organizacyjnych urzędów gmin rzadko wyodrębniano samodzielne stanowiska inspektora ds. ochrony środowiska, co niewątpliwie nie było czynnikiem sprzyjającym sprawnemu wdrażaniu zarządzania środowiskowego,
- nie wprowadzono (ze względu na zbyt wysokie koszty i brak kadr) znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego.

Najniższy poziom aktywności samorządy wykazywały w kreowaniu i stymulowaniu rozwoju gospodarczego (preferencji dla zrównoważonych form gospodarowania). Podejmowane w ramach tego obszaru działania służące wspieraniu przedsiębiorstw proekologicznych i postaw przedsiębiorczych nie były powszechne i brakowało programowej podstawy wsparcia tych działań. Niewątpliwie ważnym, choć nie podstawowym czynnikiem utrudniającym współpracę był brak wyodrębnienia w strukturze organizacyjnej urzędu gmin wydziałów ds. obsługi przedsiębiorców. Niski poziom współpracy z lokalnymi przedsiębiorstwami proekologicznymi odzwierciedla się także w niskim poziomie usieciowienia lokalnych gospodarek. Samorządy powszechnie kooperowały z podmiotami sektora publicznego, a rzadko gospodarczego. Jako pozytywne dla rozwoju współpracy z sektorem społecznym, w aspekcie roli przypisywanej inicjatywie LEADER w kreowaniu kapitału społecznego, w tym poprzez innowacje społeczne, należy uznać przystąpienie do LGD wszystkich badanych samorządów.

W ramach wspierania konkurencyjności przyrodniczej podejmowane były głównie działania służące rozwojowi turystyki, a w niedostatecznym stopniu promowano inne proekologiczne kierunki i form działalności gospodarczej. W niedostatecznym też stopniu podejmowano działania zmierzające do tworzenia „Eco-urzędu” służące zrównoważonemu wykorzystaniu zasobów i walorów przyrodniczych w ramach struktur samorządowych.

Podsumowanie i wnioski

Problemy implementacyjne koncepcji zrównoważonego rozwoju, mimo powszechnej akceptowalności społecznej ogólnych założeń, wynikają a priori z samej złożoności: interdyscyplinarności, wielopłaszczyznowości i wieloznaczności koncepcji, co utrudnia formułowanie założeń szczegółowych odnośnie lokalnych polityk rozwoju.

Realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju gminy umożliwia polityka zrównoważonego rozwoju. Jedną z integralnych jej składowych, obok polityki gospodarczej i społecznej, jest polityka ekologiczna. Polityka ekologiczna to oddziaływanie na procesy gospodarowania środowiskiem. Wśród kompetencji władz samorządowych w zakresie oddziaływania na gospodarowanie środowiskiem, szczególne miejsce zajmują te związane z kształtowaniem środowiska i jego ochroną. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w tym, że kompetencje te wynikają bezpośrednio z przypisanych samorządowi gminnemu zadań własnych.

Communal self-governments of the Lublin Province, examined from the perspective of sustainable development policy implementation, focused primarily on ecological policy. The communes' self-governments did not provide sufficient support for pro-ecological enterprises insufficiently, which was not conducive to the improvement of ecological competitiveness of the examined communes. Apart from tourism and ecological agriculture, other extra-agricultural and pro-ecological forms of enterprise were seldom promoted.

The main challenge for the policy of sustainable development of communes which are environmentally valuable is establishing the cooperation for the economic exploitation of local resources and natural values which will aim to engage local economic organs and local people production processes and the improvement of the local society's life.

Badane w województwie lubelskim samorzady gminne w realizacji polityki zrównoważonego rozwoju koncentrowały się głównie na polityce ekologicznej. W niedostatecznym stopniu samorzady wspierały przedsiębiorstwa proekologiczne, co nie sprzyjało poprawie konkurencyjności przyrodniczej badanych gmin. Poza turystyką i rolnictwem ekologicznym, sporadycznie promowano pozarolnicze proekologiczne kierunki i formy działalności gospodarczej.

Wyzwaniem dla polityki zrównoważonego rozwoju władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych jest uruchomienie mechanizmu współpracy na rzecz gospodarczego wykorzystania lokalnych zasobów i walorów przyrodniczych, służącego włączeniu lokalnych podmiotów gospodarczych i społeczność lokalną w procesy produkcyjne i poprawie poziomu życia społeczności lokalnej.

References/Literatura:

- Adamowicz M. (2000), *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. Roczniki Naukowe SERiA, T. II, Z.1, s. 77-78.
- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M. (2009), *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 2 (51 – T. II), s. 11-38.
- Borys T. (2013), *Nowe kierunki ekonomii środowiska i zasobów naturalnych w aspekcie nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej*. *Ekonomia i Środowisko*, nr 1 (44) s. 8-28.
- Burchard-Dziubińska M., Rzeńca A., Drzazga D. (2014), *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Burzyńska D. (2012), *Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Czaja S., Becla A. (2007), *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*. Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Dobrzańska B.M. (2007), *Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Dobrzański G. (2007), *Interpretacje trwałego i zrównoważonego rozwoju*, W: B. Poskrobko (red.), *Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem*. *Ekonomia i Środowisko*, Białystok, s. 197-225.
- Grzelak A., Matuszczak A. (2011), *Na drodze do ekonomii zrównoważonego rozwoju*. *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie* nr 3, s. 48-55.
- Guzal-Dec D., Zwolińska-Ligaj M. (2010), *Relacje gmin „naturowych” z otoczeniem w zakresie realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju*, W: A. Bołtromiuk (red.), *Europejska sieć Ekologiczna Natura 2000 jako nowy element otoczenia polskiej wsi i rolnictwa*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 127-141.
- Guzal-Dec D. (2015), *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- Hausner J. i in. (2013), *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*. MSAP, Kraków.
- <http://www.unicsd2012.org/isfd.html> /, (data dostępu: 01.14.2014).
- Kłodziński M. (2011), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich na terenach objętych Siecią Natura 2000*, W: T. Poskrobko (red.), *Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych*. Tom 1. Wydawnictwo WSE w Białymstoku, s. 174.
- Kruk H. (2010), *Przyrodnicza konkurencyjność regionów*. Wydawnictwo TNOiK, Toruń.
- Markowski T., Stawasz D. (2001), *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Matuszczak A. (2009), *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w obszarze ekonomicznym, środowiskowym i społecznym*. *Roczniki Ekonomiczne KPSW w Bydgoszczy*, nr 2, s. 125-141.
- Mudcumura G.M. (2006), *Toward a General Theory of Sustainability*, W: G.M. Mudcumura, M.S. Haque, D. Mebratu (red.), *Sustainable Development Policy and Administration*. CRC Press, Boca Raton 2006, s. 140-141.
- Muller P. (2010), *Les politiques publiques*. Press Universitaires de France, Paris.
- Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju*. (1991), PWE, Warszawa.
- Piontek B. (2002), *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pondel H. (2013), *Środowisko przyrodnicze w procesie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie Wielkopolski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Poskrobko B., Poskrobko T. (2012), *Zarządzanie środowiskiem w Polsce*. PWE, Warszawa.
- Prandecka B. (1994), *Długofalowe zadania trwałego rozwoju Polski i ochrony środowiska przyrodniczego. Synteza*. Filia UW w Białymstoku, Białystok.

25. *Rio+ 20: w kierunku gospodarki ekologicznej i lepszego zarządzania*. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Bruksela, dnia 20.6.2011, COM(2011) 363, wersja ostateczna.
26. Ryszkowski L. (1984), *Idea rolnictwa ekologicznego – postawienie zagadnienia*. Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., t. 286, s. 17-44.
27. Stanny M., Czarnecki A. (2011), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 15-21.
28. *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*, Dz.U. z 2008 r., Nr 25, poz. 150.
29. *Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, Dz.U. 2006, Nr 227, poz. 1658 oraz Dz.U. 2014, poz. 1649; 2015, poz. 349.
30. Zegar J.S. (2003), *Kierowanie zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym*. SGH, Warszawa.
31. Zielińska A. (2013), *Gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
32. Ziółkowski M., Goleń M. (2003), *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*. W: H. Sochacka-Krysiak (red.), *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*. SGH, Warszawa, s. 48-49.
33. Zwolińska-Ligaj M. (2014), *Przedsiębiorczość na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*. Roczniki Naukowe SERiA, Tom XV, z. 4, s. 473-479.